

פרק תשיעי

יום הכיפורים – סיום שנת החמה

א. יום החיתום של שנת החמה

יום הכיפורים נחשב כסיום לימים הנוראים,¹ ימי הדין, התשובה והכפרה. ביום זה (אם זוכים) מתכפרים העוונות של כל השנה שעברה – "מיום כיפורים שעבר, עד יום כיפורים זה".² ואולם, כפי שראינו בפרק הקודם, יום הכיפורים הוא סיומה של שנת חמה מלאה (מראש השנה שעבר עד יום כיפורים זה), כלומר, שנים עשר חודשי לבנה, ועוד עשרה ימים להשלמת ההפרש הממוצע בין שנים עשר חודשים ירחיים לבין שנה שמשית. ההפרש האמתי קרוב לאחד עשר יום, אבל היום האחד עשר איננו שלם, ולכן היום העשירי בחודש תשרי של ראשית השנה, הוא היום השלם האחרון של השנה השמשית הקודמת ברוב השנים. השנה השמשית מתחלפת באמת ב"א, ב"ב או ב"ג בתשרי,³ בכפוף לשאלה האם שנים עשר חודשי הירח היו יותר מלאים או יותר חסרים,⁴ אבל י' בתשרי שייך תמיד לשנה שמשית

1. התורה הציגה את יום התרועה ואת יום הכיפורים כמשלימים זה את זה באמצעות המילה 'אך' – "אך בעשור לחודש השביעי הזה יום הכיפורים הוא..." (ויקרא כ"ג, כז); וראו רמב"ן שם, כד על הביטוי 'זכרון תרועה'.
2. כלשונה המקורית של תפילת 'כל נדרי' הפותחת את תפילות יום הכיפורים.
3. התחלפות השנה השמשית (שנספרה מראש השנה שעבר) במהלך הימים שבין יום הכיפורים לסוכות יכולה להסביר היטב את מאמר חז"ל, שלפיו חשבון העוונות החדש אינו מתחיל מיד אחרי יום הכיפורים אלא ביום ראשון של סוכות (ויקרא רבה פרשה ל, מהד' מרגליות עמ' תשו; תנחומא אמור כב); וראו הסברו של הראי"ה קוק, עולת ראייה ב, ירושלים תשכ"ב, עמ' שסז.
4. למרבית החודשים בלוח שלנו יש אורך קבוע: אחד מלא ואחד חסר, אולם אורכם של מרחשוון ושל כסלו משתנה: פעמים שניהם מלאים, פעמים שניהם חסרים ופעמים מרחשוון חסר וכסלו מלא (ראו: משנה תורה הלכות קידוש החודש פ"ח). בהתאם לכך, אורכם של שנים עשר חודשי ירח הוא 353, 354 או 355 ימים.

קודמת (אם מתחילים למנות אותה בראש חודש תשרי הקודם), ולפיכך הוא החותם אותה.

כך ביארנו גם מדוע שנת היובל מתקדשת בהעברת שופר בכל הארץ רק ביום הכיפורים (ויקרא כ"ה, ט-י), ולא ביום התרועה הרגיל, "בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ" (ויקרא כ"ג, כד; במדבר כ"ט, א), הוא ראש החודש הירחי של ראשית השנה (ובקיצור, 'ראש השנה'), כפי שנתבאר בפרק הקודם. בשנה רגילה מכריזה התורה על ראשית השנה בראש החודש הירחי, אף שהשנה השמשית והחקלאית עוד לא הסתיימה, והיא עתידה להסתיים במהלך החודש השביעי (= תשרי); אולם כאשר ישנן שתי שנים מקודשות רצופות – שנת השבע השביעית ושנת היובל, הכרח הוא להמתין עד לחיתום האחרון של שנת השבע ביום הכיפורים, ורק אז לתקוע בשופר ולהכריז על שנת היובל המקודשת, שנת החמישים.⁵

כך הפך יום הכיפורים של היובל ליום של חיתום ופתיחה, סיום והתחלה, צום כפרה אחרון של השנה החולפת, יחד עם שופר הדרור והחירות המבשר תקופה חדשה של גאולה לאדם ולאדמה (ויקרא כ"ה).

להבנה זו של יום הכיפורים ניתן להביא סימוכין נוספים, והיא עשויה לשפוך אור על נקודות שונות הנוגעות ליום הכיפורים. כך למשל, בנוגע לכפרת יום הכיפורים במשכן ובמקדש מדגישה התורה שלוש פעמים את הביטוי "אַחַת בְּשָׁנָה":

5. כך יתפרש יפה מאמרו של ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקא על תחילת היובל: "מראש השנה לא היו עבדים נפטרים לבתיהם ולא משתעבדים לאדוניהם, אלא אוכלים ושותים ושמחים ועטרותיהם בראשיהם. כיון שהגיע יום הכיפורים, תקעו בית דין בשופר, נפטרו עבדים לבתיהם ושדות חוזרות לבעליהם" (ראש השנה ח ע"ב).

וְכַפֵּר אֶהְרֶן עַל קַרְנֹתָיו [של מזבח הקטורת] אַחַת בַּשָּׁנָה מִדָּם
חַטָּאת הַכֹּפְרִים אַחַת בַּשָּׁנָה יִכַּפֵּר עָלָיו לְדַרְתֵיכֶם קֹדֶשׁ קֹדְשִׁים הוּא
לֵה' (שמות ל', י).
וְהִיְתָה זֹאת לָכֶם לְחֻקַּת עוֹלָם לְכַפֵּר עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִכָּל חַטָּאתָם
אַחַת בַּשָּׁנָה (ויקרא ט"ז, לד).

כפי שהזכרנו לעיל בפרק השביעי,⁶ המושג 'שנה' במקורו מתייחס לשנה שמשית, שכן אין באמת בטבע 'שנה ירחית'. התורה מדגישה אפוא את הביטוי "אַחַת בַּשָּׁנָה" בנוגע לכפרת יום הכיפורים, כי יום זה נחשב יום מיוחד מבחינת השנה השמשית, יום של סיום השנה וכפרת עוונותיה.

ראיה טובה להבנה זו של יום הכיפורים עולה מן הברייתא על מעשה הקטורת:

ת"ר: קטרת היתה נעשית שס"ח מנה, שס"ה כנגד ימות החמה, שלשה מנין יתירין שמהן מכניס כהן גדול מלא חפניו ביום הכיפורים... ושלש מנין יתירין שמהן כ"ג מכניס מלא חפניו ביוה"כ, נותן אותה למכתשת בערב יוה"כ ושוחקן יפה יפה כדי שתהא דקה מן הדקה (כריתות ו ע"א-ע"ב).

עבודת הקטורת איננה מושפעת כלל לא מיום השבת ולא ממועדי השנה. הקטורת מוקטרת באופן שווה בימות החול, בשבתות ובמועדים – מנה בכל יום, "פרס בשחרית ופרס בין הערביים" (יומא פ"ד מ"ד). רק ביום הכיפורים יש הקטרה מיוחדת⁷ – שלושה מנים

6. ראו לעיל, עמ' 212-213.

7. לא מצאתי תשובה מפורשת לשאלה הגדולה, מתי התחילה ספירת הקטורת במקדש בכל שנה – האם היה זה לוח שמש עצמאי שאיננו קשור ללוח המועדים? איך הדבר מתיישב עם יום הכיפורים ועבודת הקטורת שבו? אם הכול התנהל לפי לוח המועדים, הרי לא היו בו 365 ימים בכל שנה כלשון הברייתא, ויום הכיפורים לא היה סוף ההקטרה! עשרת הימים הראשונים של תשרי, שאנו מחשיבים אותם גם

יתרים של קטורת, וגם קטורת דקה יותר מן הרגיל. מן הברייתא עולה, שלוח הקטורת הוא שמשי: 365 מנים כנגד ימות החמה, ועוד שלושה מנים יתרים ביום הכיפורים. מכאן שהקטורת המיוחדת של יום הכיפורים מסכמת וחותמת את הקטורת של השנה השמשית. זוהי רק נקודה אחת בשורה של קשרים הדוקים בין המקדש ובין לוח השנה השמשי. כפי שכבר ראינו בפרקים הקודמים, המקדש קשור בטבורו אל הפעילות החקלאית ואל החגים החקלאיים, התלויים בלוח השמשי: הנפת העומר באביב, ביכורי קציר החיטים ואסיף הגורן והיקב. אף פתחי המקדש היו מכוונים כנגד זריחת השמש⁸ –

כמשלימים את שנת החמה הקודמת, אי-אפשר להקטיר בהם קטורת כפולה! האם צברו את הנותר משנה לשנה עד לחודש העיבור?
 במשנה (שקלים פ"ד מ"ה) נאמר: "מותר הקטורת מה היו עושין בה? – מפרישין ממנה שכר האומנין... ונותנין אותה לאומנין בשכרן, וחוזרין ולוקחין אותה מתרומה חדשה...". נחלקו ראשונים מהו "מותר הקטורת": האם הכוונה היא רק למה שנותר משלושת המנים היתרים שמהם הקטיר כוהן גדול ביום הכיפורים (רש"י, שבועות י"ע"ב, ד"ה מה היו), או שמותר הקטורת בא מאחד עשר המנים היתרים בכל שנת שמש על שנים עשר חודשי ירח (תוספות, שם, ד"ה מותר). מצד אחד, אחד עשר המנים היתרים שבכל שנה נחוצים לחודשי העיבור, ואם היו נותנים אותם (או את המעות שיצאו לחולין) לאומנים, הרי לא נשארה קטורת לחודשי העיבור (ומכאן הוכיח ריטב"א שם כשיטת רש"י). מצד שני, אם מותר הקטורת בא רק משלושת המנים היתרים, הרי אין די בו לשכר האומנים מפטמי הקטורת! לא מצאתי הוכחה, אך מסתברת בעיניי אפשרות זו: לוח הקטורת במקדש נפתח והסתיים בשוויון הלילה והיום הסמוך לתשרי, הוא 'יום התקופה' של ראשית השנה (ראו להלן, הערה 24). תאריך זה היה תמיד קרוב לראש חודש תשרי הירחי (ולכן נקראת התקופה בספרות חז"ל 'תקופת תשרי'). לוח הקטורת במקדש לא היה תלוי כלל בחודשי הירח, ושלושת המנים היתרים של הקטורת נשארו ליום הכיפורים, גם בזמן שהקטורת הרגילה כבר הוקטרה לפי החשבון החדש שהתחיל ב'יום השוויון'. מותר הקטורת בא רק משלושת המנים של יום הכיפורים (כשיטת רש"י), והוא היה רק חלק משכר האומנים. כך השתלב גם לוח הקטורת השמשי בתמונה המתוארת בתורה על ראשית השנה הנמשכת לאורך חודש האסיף והחיתום, כפי שהוסבר בפרק הקודם.

8. תפילת הוותיקין (ברכות ט ע"ב; כט ע"ב), הנשענת על הפסוק "יִירְאוּךָ עַם שְׁמֵשׁ וְלִפְנֵי יְרַח דוֹר דוֹרִים" (תהילים ע"ב, ה), מבטאת באופן מדויק את משמעות העבודה במקדש עם תחילת האור בבוקר, וגם את משמעות הפתחים שהשמש זורחת לתוכם בבוקר – זוהי תפילת הטבע לבורא! כאשר השמש זורחת אל תוך

"כמה יגעו נביאים הראשונים לעשות שער המזרחי שתהא החמה מצמצמת בו [= מנצנצת בו בשעת זריחתה] באחד בתקופת טבת ובאחד בתקופת תמוז" (ירושלמי עירובין פ"ה, כב ע"ג). עבודת המקדש בכל יום, כמו גם סדרי הכפרה על עם ישראל ביום הכיפורים, מתחילים עם אור ראשון, כשהצופה אל המזרח מודיע 'ברקאי' (יומא פ"ג מ"א). היממה במקדש היא 'יממה שמשית' – מתחילה בבוקר ומסתיימת בערב, והלילה נמשך אחרי היום, כפי שראינו לעיל (עמ' 234).

לא פלא אם כן, שהיום החותם את השנה השמשית התאפיין במקדש, המכוון לפי הזריחה, בהקטרת קטורת מרובה לסיום שנת הקטורת השמשית.

הבנת יום הכיפורים בדרך זו עשויה לשפוך אור גם על הברייתא התמוהה, הקושרת את יום הכיפורים עם ט"ו באב כימים הטובים ביותר שהיו לישראל, ימי מחולות ושידוכים (תענית ל ע"ב). הגמרא שם (לא ע"א) קובעת, שבט"ו באב "תשש כוחה של חמה", כלומר, התקצרות היום הארוך מתחילה להיות מורגשת (בחצי החודש הירחי, כמה שבועות לאחר היום הארוך ביותר), ולכן הלחות גוברת ואין כורתים עוד עצים למערכת האש במקדש. לאור דברינו, בנקודה זו ישנו קשר ברור בין יום הכיפורים לט"ו באב, המציינים שניהם נקודות זמן משמעותיות בסיום שנת החמה.

המקדש, היא נראית כמשתחויה לבורא, ששכינתו במקדש, ובדיוק אז נקראים כל יראי ה' להתפלל יחד עם שירת הבריא. לכן המקדש מכוון למערב ו"שכינה [= קודש הקודשים] במערב", אף שבאמת "שכינה בכל מקום" (בבא בתרא כה ע"א). עם זאת, הסכנה העלולה להיות כרוכה בתפיסה זו מתוארת כבר ביחזקאל: "ויבא אתי אל חצר בית ה' הפנימית והנה פתח היכל ה' בין האולם ובין המזבח כעשרים וחמשה איש אחריהם אל היכל ה' ופניהם קדמה והמה משתחויתם קדמה לשמש" (ח', טז).

9. ראו בפרק הבא.

ב. 'שני המאורות הגדולים'

אחרי שלימדתי דברים אלה כמה שנים הראני תלמיד אחד (שמואל גרינגליק) שעיקרו של רעיון זה כבר מופיע בחיבור **התשובה של ר' מנחם המאירי**:

ונועד הזמן הנכבד [= יום הכיפורים] לסוף עשרה [ימים] מראש השנה, הכוונה אצלי מצד שאחד בתשרי כבר נשלמו בו ימות שנות הלבנה, ושנות החמה יתרה עליו עשרה ימים, כמו שהתפרסם לבעלי התכונה [= אסטרונומיה], והחל זאת ההערה הנכבדת [= להתעוררות התשובה] להיותה מיום הראשון לשנת הלבנה עד היום האחרון לשנת החמה,¹⁰ והרמוז, להיות תחילה וסוף [= מתחילה ועד סוף] ליבנו נכנע לעבודתו יתעלה, ולהיות עינינו צופיות אל התכלית מראשית השנה ועד אחרית השנה. ולא חשש [הקב"ה] לקובעו בי"א [בתשרי] לחוש לחשבון י' כ"א ר"ד [= י' ימים, כ"א שעות ור"ד חלקי שעה – ההפרש המדויק בין שנת חמה לשנים עשר חודשי לבנה לפי מסורת הלוח העברי¹¹], שאין מדרכי התורה לדקדק בדקדוקים דקים אחר שאינו יום שלם, וכבר אמרו חז"ל (מגילה ה ע"א), ימים אתה מונה ואי אתה מונה שעות, מצורף אל חשבון [= חשיבות] העשירי כמו שקדם...¹²

10. המאירי מביא שם גם את דברי המדרש הקושר בפירוש את יום הכיפורים לסיום שנת החמה – "את מוצא מנין ימות החמה שלש מאות וששים וחמשה ימים, ומנין שמות השטן שלש מאות וששים וארבעה [= גימטרייה של 'השטן'], שכל ימות השנה השטן מצוי לקטרג, וביום הכיפורים אין השטן מצוי לקטרג" (ויקרא רבה פרשה כא, מהד' מרגליות עמ' תעט). מעניין למצוא מדרש חז"ל כל כך חריף נגד הלוח הפורש של כיתות הבית השני (364 יום בשנה = 'השטן'); ראו להלן בפרק האחד עשר.

11. ראו: משנה תורה הלכות קידוש החודש פ"ו ה"ד.

12. ר' מנחם המאירי, **חיבור התשובה**, משיב נפש, מאמר ב, פרק ט, ניו יורק תש"י, עמ' 428.

כשנתיים אחרי שנוכחתי לדעת שזכיתי לכוון לדעתו של המאירי, אחד מגדולי הראשונים, הראה לי ר' ארי קאהן שאף הגר"א כתב דברים דומים:

שנת הלבנה נחלקה לי"ב חדשים, ואחר כך באלו עשרה ימים [= עשרת ימי תשובה] מתעברין בה כל הי"ב חדשים... והיא שנת החמה... לכן אין נחלקים בה לחדשים, [כיוון] ששנת החמה אין בה חודשים... ושנת החמה יתירה על שנת הלבנה עשרה ימים, ואלו הם עשרה ימים שבין ראש השנה ליום הכיפורים... ולכן הם נחשבים לשנה שעברה, כמו שאמרו (ראש השנה טז ע"א): 'אדם שאירע לו קרי [או אונס] קודם יום הכיפורים [נידון לשעבר, לאחר יום הכפורים – נידון להבא]'. ובשלה שנים מצטרפים [הימים] לחדש, והוא החדש השלשה עשר...¹³

בעזרת ה' זכינו לכוון לדבריהם של שני 'המאורות הגדולים', המאירי והגר"א, וכעת יכולים אנו להתכונן בתורה ובדברי חז"ל בביטחון גמור ובמנוחת הנפש, עם שמחת הגילוי של הארת התורה החוזרת למשכנה בארץ נחלת ה'.

ג. יום התרועה ויום הכיפורים

בתודעתנו יום התרועה ('ראש השנה') ויום הכיפורים הם חלק ממערכת אחת של 'הימים הנוראים' או 'ימי הדין'; אולם לאור דברינו ישנו הברל משמעותי בין שני הימים: יום התרועה הוא ראש החודש הירחי של ראשית השנה, והוא מציין אפוא את תחילתה של שנה

13. פירוש הגר"א לספרא דצניעותא, פרק ב, ד"ה בזמנא, וילנה תרמ"ב, לב ע"א (קיצרתי בדברי הסוד והתיקונים). ראו גם בפירוש הגר"א לתורה, אדרת אליהו, על הפסוק "וְהָיוּ לְאֵתָת וּלְמוֹעֲדִים וּלְיָמִים וְשָׁנִים" (בראשית א', יד): "שעשרת ימים שבין כסא לעשור נקראים ראש השנה, לפי ששנות החמה יתרים על שנת הלבנה כמספרם [= עשרה ימים], ולכן המעשים הנאותים הנפעלים בימים אלו חשובים ככל השנה", וכאן מקור גם לדעיון של 'ראשית השנה' שנתבאר בפרק הקודם.

חדשה, ואילו יום הכיפורים מציין את הסיום, את חיתומה של השנה השמשית החולפת.

פתיחת השנה מצוינת במסדר תרועה חגיגי של התייצבות לפני המלך, אשר מופיע לפקוד את ברואיו 'בשדה', כלומר בכל מקום שבו הם חיים, ואילו סיום השנה מתאפיין בהתייצבות של סיכום וחשבון לפני המלך בהיכלו.

אכן, בהתבוננות ראשונית נראה יום הכיפורים כהיפוכו של יום התרועה:

יום התרועה ('ראש השנה')	יום הכיפורים
שבתון	שבת שבתון ¹⁴
סעודות חג (ראו: נחמיה ח', ב, י-יב ¹⁵)	צום ועינוי נפש (היחיד בתורה)
שופר ותרועה בכל הארץ	וידוי וכפרה (מנהג לתקוע בסוף היום)
אין אומרים סליחות,	כל היום אומרים סליחות,
אין וידוי ומידות הרחמים ¹⁶	וידוי ומידות הרחמים
מלכויות, זיכרונות ושופרות	תפילת שבע עם וידוי
אין עבודה מיוחדת במקדש	העיקר הוא עבודת המקדש

14. יום הכיפורים הוא המועד היחיד בלוח המועדים המוגדר בתורה כ"שַׁבַּת שַׁבְּתוֹן", אבל יש לו תאריך המבחין בינו ובין שבת בראשית, שאין לה תאריך בחודש והיא קבועה ועומדת.

15. דברי נחמיה ביום האחד לחודש השביעי (אחרי המעמד של קריאת התורה): "לָכֹּחַ אָכְלוּ מִשְׁמָנִים וּשְׁתוּ מִמֶּתְקִים וְשָׁלְחוּ מְנֹת לְאֵין נֶכֶחַ לֹא כִּי קָדוֹשׁ הַיּוֹם לְאֹדְגֵינוּ וְאֵל תַּעֲצְבוּ כִּי חֲדָתָה ה' הִיא מְעַזְכֶּם" (נחמיה ח', י) – הם שמנעו התפשטות מנהגי צום ביום הדין של ראש השנה; ראו: פסקי ה'מרדכי' לראש השנה, סימן תשח, בשם תשובות הגאונים; פסקי רא"ש, ראש השנה, פרק ד, סימן יד; טור, אורח חיים, סימן תקצו.

16. היום היחיד בכל תקופת התשובה והסליחות שאין בו לא וידוי ולא סליחות או י"ג מידות הוא יום הזיכרון והדין של ראש השנה, שעיקרו 'מסדר עמידה' לפני המלך בתרועת השופר; וראו רמב"ן לוויקרא כ"ג, כד, כז.

'המלך בהיכלו'	'המלך בשדה' ¹⁷
יום חנינה וכפרה לישראל ¹⁸	יום זיכרון = יום דין לכל באי עולם
חיתום, סיום וסיכום מועד שמש ¹⁹	ראש החודש של ראשית השנה מועד ירחי

17. השופר שמקורו בקרן האיל הכפופה מבטא בדיוק את הרעיון של הופעת 'המלך בשדה' בכל מקום שיצוריו חיים, לרון אותם "כְּבָקְרַת רֵעָה עֲדָרוּ" (יחזקאל ל"ד, יב). השופר הוא טבעי, והשדה אף הוא טבעי. הם מבטאים את המפגש הטבעי של המלך עם ברואיו בנקודת הראשית של השנה. לעומת זאת, בהיכל ה', במשכן ובמקדש, היו תוקעים ומריעים בחצוצרות הכסף המלכותיות (במדבר י', א-י), ואף ביום התרועה של ראש השנה, שמצוותו בשופר, במקדש היו תוקעים ומריעים גם בחצוצרות משני צדדיו של השופר (ראש השנה כו ע"ב).
18. היינו צריכים לצפות שדווקא מועד שמש יהיה אוניברסלי ומועד ירחי יהיה ישראלי, כפי שאנו מוצאים במפורש בתורה ביציאת מצרים – "הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לְכֶם רֵאשׁ חֳדָשִׁים..."; אולם המועד השמשי של יום הכיפורים כיום החיתום של שנת החמה משועבד ללוח הירחי הישראלי, ולפיכך הוא נקבע בתורה "בְּעֶשֶׂר לַחֹדֶשׁ" הירחי. בכך כבר נעקר מיסודו הטבעי, האוניברסלי, ונעשה ליום הסוד הישראלי, יום כפרת עוונות.
19. מכלול ההבדלים בין יום התרועה (= ראש השנה) ליום הכיפורים מראה עד כמה הם ניגודים משלימים, ומתוך זה אנו יכולים לחזור לספר ויקרא ולגלות כיצד פרשת 'היום השמיני' במשכן עומדת אף היא בהקבלה ניגודית לעבודת קודש הקודשים (= יום הכיפורים). היום שבו מתו נדב ואביהוא בהקריבם קטורת ב"אֵשׁ זָרָה" עומד בהקבלה ניגודית מפורשת מול עבודת הכפרה "אַחֲרֵי מוֹת שְׁנֵי בְנֵי אֱהֲרֹן" (ויקרא ט"ז, א), עבודה שעיקרה הקרבת קטורת פנימה ושהפכה לדורות לעבודת יום הכיפורים. קרבן אהרן שווה אמנם בשתי העבודות, אולם ביום השמיני הוקרבו קרבנות נאכלים (שור ואיל לשלמים), ואילו בעבודת קודש הקודשים לא הוקרבו קרבנות כאלו. והעיקר: ביום השמיני התגלה כבוד ה' מתוך המשכן אל העם, ואילו בעבודת קודש הקודשים נכנס אהרן לבדו אל הקודש פנימה, לפני ה'. בהקבלה ניגודית זו עסקנו בהרחבה במאמרנו, 'היום השמיני ויום הכיפורים', מגדים ח, תשמ"ט, עמ' 9-34. חז"ל ברוכם סברו ש'היום השמיני' במשכן חל כאמת בראש החודש הראשון ("באחד בניסן שלמו מילואים" – תורת כוהנים מכילתא דמילואים פרשה א לו, מהד' ווייס מב ע"ב), וכך הוא מתאים לעמוד בהקבלה עם ראש החודש השביעי, יום התרועה (= ראש השנה), ובהנגדה משלימה מול יום הכיפורים.

ד. יום ולילה ביום הכיפורים

ליממה ישנן שתי התחלות – מן הבוקר ומן הערב, כפי שכבר ראינו (לעיל, עמ' 229-235). היממה השמשית מתחילה בבוקר, עם אור ראשון, שלאחריו באה הזריחה. עבודת המקדש התנהלה תמיד על פי היממה השמשית, והדבר מתבטא היטב בתפילה. ההתחלה של היממה בערב נגזרת מן הלוח הירחי, כדי שחודש ירחי יוכל להתחיל בתחילת היממה.

החלוקה בין שתי ההתחלות של היממה נוגעת גם ליום הכיפורים. השבתון, הצום והעינוי ביום זה נקבעו לפי סדר הזמנים של יציאת מצרים, "מֵעֶרֶב עַד עֶרֶב תִּשְׁבְּתוּ שִׁבְתְּכֶם" (ויקרא כ"ג, לב), ואילו סדר העבודה במקדש התחיל, כבכל יום, עם אור ראשון, כשהצופה אל פני המזרח הודיע 'ברקאי' (יומא פ"ג מ"א).

לכאורה גם השבתון והצום ביום החותם את שנת החמה היו צריכים להימשך מבוקר עד בוקר, כיממה שמשית של המקדש וקודשיו. לכן ראתה התורה צורך להדגיש במיוחד לגבי יום הכיפורים – "מֵעֶרֶב עַד עֶרֶב תִּשְׁבְּתוּ שִׁבְתְּכֶם". בשבת ובמועדים לא הייתה התורה צריכה לפרש שהיממה מתחילה בערב, אבל ביום הכיפורים, החותם את שנת החמה, היה צורך מיוחד להדגיש זאת. בכך קבעה התורה שהשבתון והצום נמשכים לאורך יממה ירחית, ולא יממה שמשית. בכך קבעה התורה שליטה מוחלטת של סדרי הזמן שהתחדשו ביציאת מצרים על כל הימים והחודשים, השבתות והחגים, ואפילו על יום הכיפורים.

אכן, הקביעה שיש ללכת אחר היממה הירחית מופיעה בתורה פעמיים: בפעם הראשונה במקום חידושה ביציאת מצרים, בפרשת "הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לְכֶם רֵאשׁ חֲדָשִׁים", שבה מופיעות מצוות הלוח והפסח

עם חג המצות – "...עד יום האֶחָד וְעֶשְׂרִים לַחֹדֶשׁ בְּעֶרְבֹךָ".²⁰ זהו לימודו של רבי שמעון בן לקיש (ראש השנה כ ע"ב), בהתאם לשיטתו שהיממה מתחילה בערב בגלל 'החודש' של יציאת מצרים, שחייב להתחיל בערב. ההדגשה השנייה מופיעה ביום הכיפורים החותם את שנת החמה, שבו היינו עלולים לטעות בגלל אופיו המיוחד של היום, והיא מתאימה ללימודו של רבי יוחנן (שם).²¹

קביעת התורה שגם צום השבתון של יום הכיפורים הוא "מְעַרְבַּ עַד עֶרְבֹךָ", לפי סדרי הזמן של יציאת מצרים, לא השפיעה על פעילות המקדש ביום הכיפורים, שהתחילה עם אור ראשון של בוקר ונעשתה בעיקר ביום. בלילה נעשית בדרך כלל אכילת הקרבנות – על ידי המזבח, הכוהנים (מנחה, חטאת ואשם) והמקריבים (שלמי תודה), אולם קרבנות יום הכיפורים אינם נאכלים לאדם, פרט לשעיר של קרבן המוסף (הפר והשעיר לחטאת של עבודת היום נשרפים, מפני שהם מכפרים בקודש פנימה), וממילא במוצאי יום הכיפורים אין אוכלים במקדש אלא את שעיר החטאת של המוסף,²² ואין הקטר חלבים ואיברים על המזבח כלל (קרבנות העולה הספורים כבר עלו למזבח ונתאכלו ביום). משום כך, בלילה אחר יום הכיפורים המזבח שָׁבַת (וכך הדבר בכל מוצאי שבת, כי אין בשבת שום קרבן נאכל לאדם, ובדרך כלל גם לא למזבח²³). עבודת יום הכיפורים התחילה

20. בפרשה זו ישנה גם סיבה ייחודית להדגשה שחג המצות נמשך עד כ"א בניסן בערב. הדגשה זו נצרכת כאן במיוחד בגלל סדר הזמנים המיוחד של הפסח, המתחיל ב"ד בניסן "בין העֶרְבִים" (= אחרי הצהריים). כך ניתן היה לטעות ולחשוב ששבעת הימים של חג המצות יתחילו ויסיימו אחרי הצהריים. על כך ראו לעיל, עמ' 98-97.

21. לדיון מקיף על דרשות רבי שמעון בן לקיש ורבי יוחנן בנושא זה בכבלי ובירושלמי ראו לעיל, עמ' 231-234.

22. ראו: משנה תורה הלכות עבודת יום הכיפורים פ"א ה"א.

23. בדרך כלל השתדלו מאוד לסיים ביום את כל ההקטרה למזבח, ולא השאירו מאומה ללילה אלא כאשר רבו הקרבנות ולא יכלו להספיק; ראו: פסחים נט ע"ב; משנה תורה הלכות מעשה הקרבנות פ"ד הל' א-ג. קרבן הרוחה שבת אף הקטר חלביו דוחה שבת; ראו: פסחים פ"ו מ"א; משנה תורה הלכות קרבן פסח פ"א הי"ח. מאחר

בבוקר והסתיימה בשביתת המזבח עד בוקר (וכך גם בכל שבת – בליל שבת היו נאכלים על המזבח חלבי קרבנות מיום שישי).

ה. מדוע לא נקבע יום הכיפורים לפי תקופות שנת החמה?

עד כה הראינו בבהירות שהתורה העמידה את כל לוח המועדים ככפוף ללוח החודשים הירחי של יציאת מצרים. זוהי הכרעה גורפת! אולם, בכל זאת עלינו לשאול – מדוע? האם אי-אפשר היה להותיר מועד שיחתום את שנת החמה וייקבע על פי תאריך שמש, כלומר על פי מועדי התקופות?²⁴

התשובה העיקרית היא, שהכפיפות ליציאת מצרים בתורה היא מיסודות האמונה בה' אחד, שכל גילויי כוחותיו בטבע הבריאה כפופים לחלוטין להופעתו בהיסטוריה. אמונה מונותאיסטית איננה משאירה מקום לחריגות ביסודותיה.

אולם ראוי להוסיף: גם תאריך שמש של אמצע 'תקופת תשרי' למשל, איננו חד-משמעי. האסיף החקלאי של השנה הקודמת גולש לתוך תחילת היורה, עונת הגשמים. גשם היורה מופיע באזורנו

שעולת שבת עם המוסף כוללת ארבעה כבשים בלבד ואין קרבנות אחרים בשבת, לא היה הקטר חלבים ואיברים במוצאי שבת כלל, והמזבח שבת במוצאי שבת יותר מבכל לילה, ואף יותר מבשבת עצמה. רק כאשר יום הפסח (י"ד בניסן) חל בשבת, הקטר החלבים של קרבנות הפסח נשרף ברובו בליל הפסח, שהוא מוצאי שבת; ראו: משנה תורה הלכות קרבן פסח פ"א ה"ח (על פי פסחים נט ע"ב).

24. שנת החמה נחלקת באופן טבעי-אסטרונומי לארבע תקופות (כפי שראינו לעיל, עמ' 216, הערה 20): משוויון היום והלילה בסתיו עד היום הקצר ביותר, חזרה אל שוויון היום והלילה באביב, משם עד היום הארוך ביותר, וחזרה אל שוויון היום והלילה בסתיו. בכל תקופה 91 יום ורבע (פחות כמה דקות). שוויון היום והלילה חל תמיד בסמוך לראש חודש תשרי או ניסן, ולכן נקראות התקופות במקורותינו על שם ראשי החודשים הסמוכים (ראו: עירובין נו ע"א; משנה תורה הלכות קידוש החודש פרקים ט-י; וראו ירושלמי עירובין פ"ה, כב ע"ג: "אם אין יודע לכוין את הרוחות | = פני מזרח; פני מערב; פני צפון ודרום, צא ולמד מן התקופה, ממקום שחמה זורחת | = בראשי התקופות ובסופן").

כחודש וחצי אחרי מועד שוויון היום והלילה (בסתיו),²⁵ וזו בדיוק עונת האסיף החותמת את השנה הטבעית-חקלאית, מאסיף הגורן ותום הבציר עד המסיק ועונת השמן.²⁶ בתוך המערכת השמשית, אי-אפשר לחתום שנת חמה לפי התקופה בלבד, מפני שהסיום (כמו ההתחלה) אינו יכול להיות מוגדר ביום אחד, אלא מתמשך על פני תקופה.

לפיכך, החודש הירחי הסמוך לאחר שוויון היום והלילה הוא המגדיר היטב את "תְּקוּפַת הַשָּׁנָה" (שמות ל"ד, כב). בחודש זה ישנו איזון בין הגורמים השונים, ולכן בו תתחיל השנה החדשה וגם תסתיים השנה הקודמת.²⁷ מבחינת האסיף מסתיימת השנה ב'חג האסיף' (= סוכות), אך מבחינת הכפרה נעוץ החיתום בשנת שמש מלאה ומדויקת מיום ליום, ויום הכיפורים הוא היום שלם האחרון של שנת החמה הקודמת, כשמחשבים 365 יום מתרועת השופר בראש החודש (= תשרי) של ראשית השנה הקודמת (ואין לוקחים בחשבון את העיבור²⁸).

ו. יום הכיפורים בימי שלמה

בתיאור חנוכת הבית לה' בימי שלמה נאמר:

וַיַּעַשׂ שְׁלֹמֹה בְּעֵת הַהִיא אֶת הַחֹג [= חג הסוכות] וְכָל יִשְׂרָאֵל עִמּוֹ
קָהָל גָּדוֹל... שְׁבַעַת יָמִים וְשִׁבְעַת יָמִים אַרְבַּעַת עָשָׂר יוֹם. בַּיּוֹם
הַשְּׁמִינִי שָׁלַח אֶת הָעֵם... וַיֵּלְכוּ לְאַהֲלֵיהֶם שְׂמֵחִים וְטוֹבֵי לֵב עַל כָּל

25. ראו תענית ו ע"א; י ע"א.

26. ראו לעיל, עמ' 182.

27. ראו בהרחבה בפרק הקודם.

28. שהרי העיבור הוא הצטרפות כל הימים 'הכפולים' הללו בשנה שלישית (ולפעמים

שנייה) לחודש אחד שלם; ראו הסברו של הגר"א לעיל, עמ' 256.

הטובה אשר עשה ה' לְדָוִד עֶבְדוֹ וּלְיִשְׂרָאֵל עַמּוֹ

(מל"א ח', סה-סו).²⁹

לפי פשטות הכתובים, עם ישראל חגג ארבעה עשר ימים רצופים – שבעה ימים של חנוכת הבית ועוד שבעה ימים של חג הסוכות. בגמרא (מועד קטן ט ע"א) הסיק מכך רבי יוחנן, ש"אותה שנה לא עשו ישראל את יום הכיפורים".³⁰ כך כתב גם רש"י בפירושו למלכים שם – "נמצא שאכלו ושתו ביום הכיפורים".³¹

סוגיית הגמרא מתלבטת בשאלה, מניין למדו לבטל את יום הכיפורים ומדוע אכלו ושתו – מדוע המשיכו לחוג את חנוכת הבית ביום הכיפורים, ומדוע לא קיימו לפחות את הצום? רד"ק בפירושו למלכים (שם) הוסיף והעיר, שלפי פשוטו של מקרא אין הכרח לומר שאכלו ושתו ביום הכיפורים. אמנם שבעת הימים של חנוכת הבית היו רצופים לפני סוכות, שהרי הכתוב מונה ברצף וגם מסכם – "שִׁבְעַת יָמִים וְשִׁבְעַת יָמִים אַרְבַּעַת עָשָׂר יוֹם", אולם ייתכן שכיום הכיפורים רק הקריבו את קרבנות חנוכת הבית, אך לא אכלו ולא שתו אלא למחרת, וכך שואלת גם סוגיית הגמרא (שם). ואולם הגמרא אומרת ש"אין שמחה בלא אכילה ושתיה", ולכן בוודאי אכלו ושתו ביום הכיפורים. רלב"ג בפירושו למלכים (שם) קובע שהייתה זו הוראת שעה.

כל זה תמוה ביותר – וכי לא הייתה לשלמה דרך אחרת לחגוג את חנוכת הבית בלי לעקור את יום הכיפורים? הלוא אפשר לחנוך את הבית בניסן, כמו במשכן! גם אם היו נימוקים כבדי משקל לחנוך את הבית סמוך לסוכות, יכלו לקיים את חנוכת הבית מראש החודש

29. השו"י דה"ב ז', ח-יא.

30. השו"י לדברי ר' לוי בבראשית רבה פרשה לה ג, מהד' תיאודור-אלבק עמ' 332.

31. מנגד, תרגום השבעים שבידינו גרס רק פעם אחת "שִׁבְעַת יָמִים" בחג הסוכות, וכנראה רצה למנוע את מה שנראה לו אבסורד – ביטול יום הכיפורים באותה שנה, וראו: ש' ליונשטם, ערך 'יום הכיפורים', אנציקלופדיה מקראית ג, ירושלים תשי"ח, טור 599.

השביעי, בלי רציפות לסוכות – וכי הרציפות בין ימי חנוכת הבית לימי חג הסוכות (כהדגשת הכתוב: "שְׁבַעַת יָמִים וְשִׁבְעַת יָמִים אֲרֻבְעָה עָשָׂר יוֹם") חשובה יותר מיום הכיפורים! תמיהה זו מקבלת ביטוי ברור בדבריו של רבי יוחנן (בגמרא שם):

אמר רבי פרנך אמר רבי יוחנן: אותה שנה לא עשו ישראל את יום הכפורים, והיו דואגים ואומרים: שמא נתחייבו שונאיהן של ישראל [= לשון 'סגי נהור'] כלייה. יצתה בת קול ואמרה להם: כולכם מזומנין לחיי העולם הבא.

מהמשך הסוגיה מתברר, שבת קול זו נרמזה בשמחה ובטוב הלבב שבהם הלכו לאוהליהם אחרי חג הסוכות; אולם מה עבר עליהם באותו יום הכיפורים לפני שיצאה בת הקול? איך אפשר ליישב את השמחה של חנוכת הבית באכילת בשר ובשתיית יין יחד עם הדאגה החמורה מביטול יום הכיפורים וביטול הכפרה? האם מסתבר ששלמה וכל ישראל שמחו ואכלו ושתו, ורק צדיקים כרבי יוחנן היו דואגים וחרדים?

מבקרי המקרא³² מצאו שלל רב בפרשה זו, וטענו בין השאר על סמך פסוקים אלה, ששלמה ובני דורו לא ידעו כלל על יום הכיפורים, שנזכר רק ב'ספר הכהנים'. עוד הוסיפו והצביעו על כך, שגם בפסוקי עזרא ונחמיה לא נזכר יום הכיפורים, לא בתחילת ההקדמה בעליית זרובבל (עזרא ג'), וגם לא בימי עזרא ונחמיה, כאשר מצאו כתוב בתורה גם את מצוות הסוכות, "כִּי לֹא עָשׂוּ מִיָּמַי יְשׁוּעַ בֶּן נֹון בֶּן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עַד הַיּוֹם הַזֶּה וַתְּהִי שִׁמְחָה גְדוֹלָה מְאֹד" (נחמיה ח', יז, וראו שם, יג-יח). מכל אלה הסיקו המבקרים, שספר ויקרא בכלל, ופרשיות יום הכיפורים בפרט, לא היו ידועים כלל בימי הבית הראשון, שכן רק שלושת הרגלים שנזכרו ב"סֵפֶר הַבְּרִית" (בשמות כ"ג, יד-יט; ונזכרו גם בשמות ל"ד, יח-כו ובדברים ט"ז) היו ידועים בעם ישראל מימים

32. ראו למשל: י' ולהאוזן, אקדמות לדברי ימי ישראל, תל אביב תרצ"ח, עמ' 86-89.

קדמונים, ואילו 'ספר הכוהנים' נכתב רק אחרי יחזקאל על ידי 'האסכולה הכוהנית', ויום הכיפורים נקלט בעם ישראל רק בימי הבית השני, אחרי ימי נחמיה. בכך הפכו את עזרא הכהן-הסופר ואת תלמידיו ל'עורכי התורה' (בהפלגה מעניינת על דברי רבי יוסי: "ראוי היה עזרא שתינתן תורה על ידו לישראל, אילמלא קדמו משה...") – סנהדרין כא"ב).

ואולם, טענות אלו מופרכות מכל כיוון:

1. פרק ח' בנחמיה הוא אחד המקורות המובהקים של ראשית הבית השני, ובו 'ספר התורה' כולו כבר כתוב אפילו לדעת אותם חוקרים. בפרק זה מפורש כיצד קראו בתורה בפרשות המועדים שבספרי ויקרא ובמדבר. אם בכל זאת לא נזכר שם יום הכיפורים, כנראה יש לכך סיבה אחרת. כאן מתבקש קשר כלשהו בין ביטולו של יום הכיפורים בימי שלמה לבין העלמתו בימי עזרא ונחמיה.

2. לשונו של יחזקאל מלאה השפעות לשוניות של אכדית וארמית, אשר שלטו בגולת בבל, ואילו לשונו של ספר ויקרא (ושל שאר הפרשיות ה'כוהניות' בבראשית, בשמות ובמדבר) היא עברית מקראית קדומה, שאין בה השפעות כאלה. בכך כבר הרגישו חוקרי מקרא חשובים וחסרי פניות, והוסיפו עוד ראיות רבות על קדמותו של 'ספר הכוהנים'.³³

3. עצם המחשבה שאילו ידעו בני ישראל על יום הכיפורים לא היו מעזים לבטלו, ואילו ידעו על האיסור המודגש בספר דברים (י"ב; ט"ז³⁴) להקריב "בְּכָל מְקוֹם אֲשֶׁר תִּתְּנָה" (דברים י"ב, יג), בוודאי לא היו זוכים בכמות בימי המלכים הישרים ההולכים בדרך ה'³⁵ היא

33. ראו: י' קויפמן, תולדות האמונה הישראלית א, ירושלים-תל אביב תש"ך, עמ' 113-184, 567-588, וראו עוד לעיל, עמ' 64, הערה 22.

34. לדעת מבקרי המקרא פרקים אלו נכתבו רק בתקופת יאשיהו, או לכל היותר בתקופת חזקיהו.

35. ראו: מל"א ג', ב-ג; ט"ו, יד; כ"ב, מד; מל"ב י"ב, ד; י"ד, ד; ט"ו, ד, לה.

מחשבה נאיבית ביותר, הצריכה להעלות גיחוך אצל כל יהודי מודרני. מחשבה זו נובעת מן ההנחה המופרכת, כאילו אי-אפשר שעם ישראל לא ישמור את התורה, ומה שלא שמרו ודאי לא ידעו, בניגוד לאמת הקשה הבוקעת מדברי הנביאים, ובניגוד לכל מה שאנו מכירים. כל בר דעת מבין, שהזעקה המקראית על אי-שמירת התורה בעם ישראל היא האמת האוטנטית.

לכן, מסורת חז"ל על ביטולו המפתיע והמוזר לכאורה של יום הכיפורים בימי שלמה היא הנושאת בחובה את חותם האמת. שום כוהן או חכם לא ימציא רעיון כזה.

4. ספר יחזקאל הוא אכן ספר נבואה כוהני, אך ספר ויקרא, הכתוב בשפה כוהנית, איננו 'ספר כוהני' בשום פנים, ושום כוהן לא כתב ולא יכתוב חיבור כזה לעולם.

בספר יחזקאל אין שום חטא או פגם וכישלון בכוהנים. אדרבא, הם הנאמנים שומרי התורה: "וְהַפְּהִנִים הַלְוִיִּם בְּנֵי צְדוֹק אֲשֶׁר שָׁמְרוּ אֶת מִשְׁמֶרֶת מִקְדָּשֵׁי בְּתֻעוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵעַלֵּי הַמָּה יִקְרְבוּ אֵלַי לְשִׁרְתָּנִי וְעָמְדוּ לִפְנֵי לְהַקְרִיב לִי חֶלֶב וְדָם נְאֻם אֲדֹנָי ה' " (יחזקאל מ"ד, טו). זהו אידאל נבואי-כוהני נפלא, שהחזיק מעמד דורות אחדים בימי הבית השני ואז כשל לגמרי, עד שמשפחת חשמונאי ממשמרת יהויריב עלתה וטיהרה את המקדש, וגם בה התגלה משבר חמור אחרי שלושה דורות.

בתורת האמת המוחלטת, העומדת מעל לכל נבואה (כדברי חז"ל והרמב"ם³⁶), ניתן למצוא חטאים וכישלונות של גדולי האומה כולם: משה רבנו התיימש פעמים אחדות (אחרי גזרת התבן – שמות ה', כב-כג; מול המתאווים – במדבר י"א, יא-טו); אהרן אבי משפחת הכהונה חטא בעגל (שמות ל"ב, ב-ו, כא-כה), וביום הראשון לעבודתו במשכן הקריב "עֵגֶל בֶּן בָּקָר לְחֹטְאֵת" (ויקרא ט', ב), ובני ישראל

36. ראו: משנה תורה הלכות יסודי התורה פ"ז ה"ו; שם פ"ח; מורה נבוכים, חלק ב פרקים לה, לט.

הקריבו עגל לעולה (שם, ג). זהו המקום היחיד בתורה שנוזכר קרבן בשם 'עגל', ומובנת לגמרי דרשת חז"ל, שקרבן זה בא לכפר על חטא העגל.³⁷ בהמשך הפרשה מתו שני בני אהרן נדב ואביהוא בהקריבם אש זרה (ויקרא י', א-ב), והלם המוות הזה פרוס על פני ספר ויקרא ובא לידי ביטוי מיוחד בפרשת העבודה והכפרה בקודש הפנימי, שהיא המוקד של עבודת יום הכיפורים לדורות.

מעל לכול עומדת פרשת החטאת בתחילת ויקרא (פרק ד'), אשר פותחת בחטא אפשרי של הכוהן הגדול וממשיכה בחטא של גדולי החכמים בישראל, 'עיני העדה', ובחטא של הנשיא, קודם שהיא מדברת על החטאת של כל אדם מישראל.

שום כוהן לא יכתוב כך על הכהונה, כשם ששום רב לא יכתוב ספר מופת שבמרכזו חטאים וכישלונות של גדולי הרבנים, שום נביא לא יכתוב ספר מופת על חטאים וכישלונות של נביאים, ואין צורך לומר שכך הדבר גם במלכים ובשליטים, ברופאים ובאנשי מדע ומשפט וכיוצא באלה. רק חותם האמת של 'תורה מן השמים' העומדת מעל כל נטייה אנושית, אפילו של גדולי הנביאים והכוהנים, יכול להנחיל לעם שלם תורת אמת שבמרכזה עומדים כולנו מול טעויות וייאוש, חטאים וכישלונות, גם של גדולי עולם.

אפילו משה רבנו עצמו (דברים א', לו; ג', כו) תלה את עונשו בחטא העם והגן גם על אהרן אחיו (שם י', כ; ל"ג, ח, ורש"י שם), ורק ה' אמר לו שוב כי מותו נגזר עליו בגלל חטאו עם אהרן במי מריבה (שם ל"ב, מח-נב).

שאלה גדולה זו מקבלת מבט אחר לגמרי, אם מבינים כהלכה את משמעותו של יום הכיפורים כיום הכפרה והחיתום של שנת החמה המסתיימת. עבודת הכפרה במקדש ביום הכיפורים מכוונת בראש ובראשונה לכפר ולטהר את המקדש עצמו מכל הטומאות שדבקו בו

37. תורת כוהנים שמיני פרשה א ג, מהד' ווייס מג ע"ב; רש"י לויקרא ט', ב; רמב"ן שם, ג.

במהלך השנה שחלפה, ורק אחר כך, בזכות כפרה זו, מכפרת העבודה על חטאי בני ישראל במקדש ומחוצה לו – "וְכַפֵּר עַל הַקֹּדֶשׁ מִטְּמֵאֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וּמִפְשָׁעֵיהֶם לְכָל חַטָּאתָם" (ויקרא ט"ז, טז); "וְכַפֵּר אֶת מִקְדָּשׁ הַקֹּדֶשׁ וְאֶת אֹהֶל מוֹעֵד וְאֶת הַמִּזְבֵּחַ יְכַפֵּר" (שם, לג), ורק אחר כך "וְעַל הַכֹּהֲנִים וְעַל כָּל עַם הַקְּהָל יְכַפֵּר" (שם).

מכאן ברור שעבודת יום הכיפורים בימי חנוכת הבית היא ממש בלתי-אפשרית – אי-אפשר לטהר מקדש שזה עכשיו נחנך ולכפר על הטומאות והפשעים שלא נעשו בו במשך השנה המסתיימת. כמוכן, אסור לשלח שעיר לעזאזל על פשעי בני ישראל מחוץ למקדש בלי להקריב במקביל את השעיר הפנימי, כי הם קשורים זה בזה בפירוש בסדר העבודה בתורה. בשנים קודמות, לפני חנוכת הבית, כמו אחרי חורבנו, ודאי חובה להתענות, להתוודות ולכפר על עם ישראל בלי כפרת מקדש, אבל כשיש מקדש בנוי והוא נחנך לפנינו, אי-אפשר בשום פנים לנהוג יום הכיפורים לחצאין, כאילו אין מקדש.

החשיבה ההלכתית-רבנית המוכרת הייתה מכריעה ללא ספק לנהוג צום ועינוי מספק, מתוך דאגה דתית לכפרת עם ישראל, ומאידך גיסא, לנהוג גם חנוכת הבית בקרבנות שמחה (=שלמים), שייאכלו ברוב שמחה אחרי הצום. רעיון זה אמנם עלה בדיון הגמרא (מועד קטן ט ע"א) ונדחה, אולם כל הלימודים מן הפסוקים על דחיית יום הכיפורים בחנוכת המשכן והמקדש אינם מספיקים להסיר את הדאגה מהיעדר הכפרה על העם. המקדש איננו זקוק לכפרה, ואי-אפשר כלל לכפר על מה שלא נעשה בו, אולם העם זקוק מאוד לכפרה על כל פשעיו בשנה המסתיימת, והתלות בין כפרת המקדש לבין כפרת העם עלולה לגרום סכנת כליה לעם. על דאגה זו יכלה לענות רק 'בת קול' (כדברי הגמרא שם), שגילתה כי השמחה המתוארת בכתוב היא היא כפרת עם ישראל בשנה ההיא לפני ה', וזה באמת רצון ה' בהשכנת כבודו בבית אשר בנה שלמה.

מסורת חז"ל מוכיחה את עצמה כמפתח להבנה הנכונה של עבודת יום הכיפורים, שאיננה אפשרית כלל בשנת חנוכת הבית.

הפתרון של שלמה היה גאוני – שבעת ימי חנוכת הבית לפני חג הסוכות באו במקום יום הכיפורים הבלתי-אפשרי.

מאותה סיבה לא יכלו לקיים את עבודת יום הכיפורים בחנוכת המזבח בעליית זרובבל (עזרא ג'), וגם אי-אפשר לקיים עבודה זו בלי מקדש שלם שיש בו דביר פנימי (= קודש קודשים).

ברם, בימי עזרא ונחמיה שרר מצב הפוך. הבית השני כבר נחנך בימי זרובבל, לקראת הפסח של שנת שש לדרייוש (עזרא ו', טו-כב). אך אחר כישלון העלייה הראשונה, היעלמות זרובבל ובית דוד, גניזת הנבואה וחתמתה, חוללה עליית עזרא תהליך חדש לגמרי של העמדת לימוד התורה במרכז החיים היהודיים.³⁸ מדובר כאן בהתחלה דתית חדשה, אשר מתעלמת בכוונה מעבודת המקדש הממשיכה את העלייה הקודמת. חז"ל קראו להתחלה זו בשם 'קדושה שנייה' ותלו אותה בעזרא, ובשום מקום לא בזרובבל.

המעמד של עזרא ונחמיה התמקד בקריאת התורה ובקיום המצוות והתעלם מעבודת המקדש, ולכן התעלם גם מיום הכיפורים שעיקרו במקדש³⁹ וכולו פונה לעבר, כיום החיתום של השנה וכיום הכפרה על חטאיה. ישנה סתירה מובהקת בין עבודת יום הכיפורים, שבמרכזה ודאי עמד אלישיב הכוהן הגדול, לבין יריבו המובהק עזרא הכוהן-הסופר, אשר פתח דרך תורנית חדשה בחודש השביעי, תוך התעלמות מוחלטת מן הדרך הקודמת, אשר הגיעה אלי משבר. קל לראות את ההבדל בתיאור ימי חג הסוכות בעליית זרובבל עם תחילת ההקרבה, "וַיַּעֲשׂוּ אֶת חַג הַסֻּכּוֹת כַּכָּתוּב וְעָלְתָּ יוֹם בַּיּוֹם בְּמִסְפָּר כַּמִּשְׁפָּט דְּבַר יוֹם בַּיּוֹמוֹ" (עזרא ג', ד) – אל מול התיאור בימי עזרא: "וַיִּקְרָא בְּסֵפֶר תּוֹרַת הָאֱלֹהִים יוֹם בַּיּוֹם מִן הַיּוֹם הָרִאשׁוֹן עַד הַיּוֹם

38. משמעות המעמד שעזרא במרכזו עולה בבירור מהשוואת הפסוקים העוסקים בחודש השביעי בעליית זרובבל (עזרא ב', ע - ג', ז), לתיאור החודש השביעי בימי עזרא ונחמיה (נחמיה ז', עב - ח', יח).

39. בדומה לכך הסביר גם ליונשטם (ערך 'יום הכיפורים', אנציקלופדיה מקראית, לעיל, הערה 31), טורים 598-599.

הָאֲחֵרוֹן וַיַּעֲשׂוּ חֶגְ שִׁבְעַת יָמִים וּבַיּוֹם הַשְּׁמִינִי עֲצַרְתָּ פֶּמֶשֶׁפֶט" (נחמיה ח', יח). בעליית זרובבל הקרבנות הם העיקר, ואילו בימי עזרא העיקר הוא קריאת התורה.

הבנת משמעותו של יום הכיפורים כחותם את שנת החמה החולפת מסבירה היטב הן את ביטולו ההכרחי בימי שלמה והמרתו בשבעת הימים של חנוכת הבית, הן את היעלמו מחנוכת המזבח על ידי זרובבל, וגם את היעדרו מן הפתיחה המחודשת של קריאת התורה ושל קיום מצוותיה בחודש השביעי בימי עזרא ונחמיה.

ז. מדוע לא נזכר יום הכיפורים בספרי שמות ודברים?

עדיין עומדת לפנינו שאלה גדולה: מדוע לא נזכר יום הכיפורים, וגם יום התרועה של ראשית השנה, לא בספר שמות ולא בספר דברים, אלא רק בספר ויקרא (פעמיים) ובפרשת המוספים בספר במדבר? מדוע בשלושת המקומות בתורה שבהם נזכרו 'שלושת הרגלים' (שמות כ"ג, יד-יט; ל"ד, יח-כו; דברים ט"ז, א-יז), אין שום זכר ליום התרועה וליום הכיפורים?⁴⁰

כאן חיונית ההבחנה העקרונית בין שלושת הרגלים לבין מועדי ראשית השנה וחיתומה. יום התרועה ויום הכיפורים כלל אינם 'חגים' – אין בהם עלייה לרגל ולא זבחי חגיגה, ואין שום חיבור מהותי בינם לבין שלושת הרגלים. יום התרועה ויום הכיפורים הם 'מועדי לוח' – ראש החודש של ראשית השנה פותח שנה חקלאית ירחית-שמשית, ויום הכיפורים חותם את שנת החמה הקודמת. ימים אלו מאזנים את לוח השנה הכפול ואינם מבוססים על אירועים היסטוריים או חקלאיים כשלושת הרגלים. ממילא אין מקום להזכיר אותם בפרשות העלייה לרגל בשמות כ"ג ול"ד, ובדברים ט"ז.

40. ראו הסברו של הרב מרדכי ברויאר להבדל בין לוח החגים בספרי שמות ודברים לבין לוח החגים בספרי ויקרא ובמדבר, בספרו פרקי מועדות, ירושלים תשמ"ו, עמ' 499-497.

רק בפרשת המועדות (ויקרא כ"ג) ובפרשת המוספים (במדבר כ"ח-כ"ט) מזכירה התורה את מועדי הלוח יחד עם שלושת הרגלים, לא מפני שזו 'רשימת החגים המאוחרת', אלא מפני שרק שם מופיע לוח המועדים הכולל. בפרשות אלו הנושא איננו 'שלושת הרגלים' או העלייה לרגל, אלא מטרתן למנות בפירוט את כל הימים שיש בהם "מִקְרָא קֹדֶשׁ" וקרבן מוסף, לרבות הימים המכוננים את לוח המועדים כלוח כפול ירחי-שמש.

לכאן מצטרף גם 'שמיני עצרת', שגם הוא אינו נזכר עם שלושת הרגלים (בשמות ובדברים), אף שהוא צמוד לחג הסוכות וחותרם אותו (בוויקרא ובמדבר). אכן, קרבן המוסף של שמיני עצרת (פר אחד, איל אחד ושבעה כבשים – במדבר כ"ט, לו) זהה לקרבנות המוסף של יום התרועה ושל יום הכיפורים (שם ב, ח).

ישנם אפוא שלושה מועדי לוח בחודש של ראשית השנה וצאת

השנה:

- א. ראש החודש של ראשית השנה, הוא יום התרועה, ראש הראשית.
 - ב. יום הכיפורים, החותם שנה קודמת במילואה.
 - ג. שמיני עצרת, ראש השנה החקלאי, אחרי חג האסיף "בְּצֵאת הַשָּׁנָה".
- שמיני עצרת אינו שייך לרגלים אלא למועדי הלוח של ראשית השנה (ואחריתה), ולכן הוא מופיע בתורה רק ברשימות המועדים הכוללות את מועדי הלוח.